

Աշխարհագրություն

УДК 551.58

ՀՀ ՍԱՀՍԱՆԱՍԵՐՁ ԳՈՏՈՒՄ ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐԻ
ՄԱՐԴԱՔԱՆԱԿԻ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԱՌԿԱ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Վ. Ա. ՊՈՏՈՍՅԱՆ*

ԵՊՀ սոցիալ-տնտեսական աշխարհագրության ամբիոն, Հայաստան

Մարդաբանակն արտացոլում է մի շարք գործոնների գումարային ազդեցությունը գյուղական տարածքների ու բնակավայրերի զարգացման վրա: Բացի այդ տարաբնակեցման վերափոխման և զարգացման գործընթացները մեծապես պայմանավորված են նաև գյուղական բնակավայրերի մարդաբանակով և ըստ մարդաբանակի բնակչության բաշխվածությամբ: ՀՀ սահմանամերձ գոտում նշվածներին ավելանում է նաև գյուղերի՝ երկրի պաշտպանունակության ամրապնդման և ուժեղացման գործառույթը: Հոդվածում կատարվել է ՀՀ սահմանամերձ գոտու գյուղական բնակավայրերի մարդաբանակի և ըստ մարդաբանակի գյուղական բնակչության բաշխվածության տարածքային առանձնահատկությունների վերլուծություն և առկա հիմնախնդիրների բացահայտում:

Keywords: rural settlements, population number, regional features, prevailing population number, elevation zones, current problems.

Խնդրի դրվածքը: Ցանկացած տարածքում տարաբնակեցման վերափոխման և զարգացման գործընթացներն (ի թիվս այլ գործոնների) պայմանավորված են նաև գյուղական բնակավայրերի մարդաբանակով և ըստ մարդաբանակի գյուղական բնակչության բաշխվածությամբ: Մարդաբանակը պայմանավորված լինելով բնական, սոցիալ-տնտեսական, ժողովրդագրական և այլ գործոններով, իր հերթին անմիջականորեն ազդում է ինչպես գյուղական բնակավայրի զարգացման տարբեր կողմերի (բնակչության վերարտադրություն, սեռատարիքային կառուցվածք, սպասարկման ոլորտի զարգացում և այլն), այնպես էլ տարաբնակեցման համակարգերի ձևավորման և զարգացման գործընթացների վրա [1]: Բացի այդ, գյուղական բնակչության՝ ըստ բնակավայրերի մարդաբանակի բաշխվածությունն իր անմիջական և միջնորդավորված ազդեցությունն է թողնում տարածքի տնտեսական յուրացման, ի վերջո՝ բնակեցվածության աստիճանի վրա: Գյուղական բնակավայրի մարդաբանակից կախված փոխվում են վերջինիս ենթակայության տակ գտնվող տարածքների օգտա-

* E-mail: v.potosyan@ysu.am

գործման և տնտեսական գործունեության ինտենսիվացման հնարավորությունները: Մասնավորապես, խոշոր գյուղերն իրենց մարդկային ռեսուրսների քանակական և որակական ներուժով առավել մեծ հնարավորություններ ունեն գյուղական տարածքների բազմաբնույթ և տարածքային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման համար [2]: ՀՀ սահմանամերձ տարածքներում վերը նշվածներին ավելանում է նաև ևս մեկ կարևորագույն գործառույթ՝ երկրի պաշտպանունակության ամրապնդման և ուժեղացման խնդիրը: Այս իմաստով ՀՀ սահմանամերձ տարածքներում գյուղական բնակավայրերի մարդաքանակի վերլուծությունը, բացի զուտ տարածքային առանձնահատկությունների և տարբերությունների բացահայտումից, ունի նաև ռազմավարական և կիրառական կարևոր նշանակություն [3, 4]:

Հետազոտության արդյունքների վերլուծություն: ՀՀ սահմանամերձ գոտում գյուղական բնակավայրերի միջին մարդաքանակը 720 մարդ է, որը երկրի համապատասխան միջին ցուցանիշին զիջում է 1,9, իսկ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների գյուղերի միջին մարդաքանակին՝ 1,5 անգամ [5]:

Աղյուսակ 1

ՀՀ մարզերի սահմանամերձ տարածքներում գյուղական բնակավայրերի և բնակչության թվի բաշխվածությունն ըստ գյուղերի մարդաքանակի (2017 թ.) [5]

Մարզերը	Գյուղական բնակչության բաշխումն ըստ մարդաչատության խմբերի (բնակավայր/բնակիչ)									Միջին մարդաքանակը
	<50	51–100	101–200	201–500	501–1000	1001–2000	2001–3000	3001–5000	մարզում	
Արագածոտն	1/46	–	1/167	–	–	–	–	–	2/213	106
Արարատ	–	–	–	2/447	2/1493	2/2607	3/7495	–	9/12042	1338
Արմավիր	–	–	–	–	3/2131	2/3254	2/4736	1/3510	8/13631	1704
Գեղարքունիք	–	1/81	3/476	8/2616	5/3362	3/3330	–	–	20/9865	493
Լոռի	–	–	3/356	2/614	–	–	–	–	5/970	194
Շիրակ	2/20	1/66	1/185	3/1193	7/4857	3/3767	–	–	17/10088	593
Սյունիք	12/370	14/1077	18/2620	13/3780	10/7191	2/2398	3/6746	–	72/24110	335
Վայոց ձոր	1/50	1/65	3/511	1/399	4/2903	3/4666	–	–	13/8594	661
Տավուշ	–	–	1/181	8/2503	15/10184	13/19597	4/10365	4/15180	45/58010	1289
ՀՀ-ում	16/486	17/1289	30/4496	37/11480	46/32121	28/39619	12/29342	5/18690	191/137523	720

ՀՀ սահմանամերձ գոտում ըստ մարդաքանակի գերակշռում են միջին մեծության (501–1000 մարդ) գյուղերը (24%), իսկ գյուղերի ընդհանուր թվաքանակի 43,5%-ը կազմում են 201–1000 մարդ ունեցող գյուղերը: Մինչև 200 բնակիչ ունեցող գյուղերը կազմում են սահմանամերձ գոտու գյուղերի մոտ 33%-ը, որից 17%-ից ավելին (33 գյուղ) ունեն մինչև 100 բնակիչ: ՀՀ սահմանամերձ գոտում խոշոր գյուղերն (3000 մարդուց ավելի) ընդամենը 5-ն են: Դրանց բաժին է ընկնում սահմանամերձ տարածքների գյուղական բնակչության 13,6%-ը (աղյ. 1):

Ըստ գերակշռող մարդաքանակի՝ ՀՀ սահմանամերձ գոտում բնորոշ է միջին (501–1000), մեծ (1001–3000) և խոշոր (3001–5000) գյուղային տարաբնակեցումը: Բնակավայրերի, 47,6%-ը կազմող, այս խմբին բաժին է

ընկնում այդպիսի տարածքների գյուղական բնակչության 87%-ից ավելին: Սահմանամերձ գոտում գյուղերի 35%-ից ավելին (67 գյուղ) ունեն 101–500 բնակիչ, սակայն դրանց բաժին է ընկնում նմանատիպ տարածքների գյուղական բնակչության ընդամենը 11,6%-ը: Մինչև 100 բնակիչ ունեցող 33 գյուղում (17,3%) ապրում է սահմանամերձ գոտու գյուղական բնակչության ընդամենը 1,3%-ը (աղյ. 1):

ՀՀ սահմանամերձ գոտում գյուղական բնակավայրերի միջին մարդաքանակն ըստ մարզերի առանձնաձևում է նկատելիորեն մեծ տարբերություններով: Միջին մարդաքանակի առավել մեծ ցուցանիշներ ունեն Արմավիրի (1704 մարդ), Արարատի (1388 մարդ) և Տավուշի (1289 մարդ) մարզերի սահմանամերձ գյուղերը: Մնացած մարզերում այն էականորեն փոքր է ինչպես սահմանամերձ գոտու, այնպես էլ ՀՀ համապատասխան միջին ցուցանիշից: Սահմանամերձ գյուղերի ամենափոքր միջին մարդաքանակ ունի Արագածոտնի մարզը (106 մարդ), բայց այստեղ կա ընդամենը 2 սահմանամերձ գյուղ: Առավել մտահոգիչ են Լոռու (194 մարդ), Սյունիքի (335 մարդ) և Գեղարքունիքի (493 մարդ) սահմանամերձ գյուղերի միջին մարդաքանակի ցածր ցուցանիշները: Լոռու մարզում սահմանամերձ գյուղերից ոչ մեկը չունի 330-ից ավելի մարդ (ամենամեծը Չորամուտ գյուղն է, որը 2017 թ. ուներ 328 մարդ, իսկ ամենափոքրը՝ Ջիլիզան (104 բնակիչ):

Սյունիքի մարզի սահմանամերձ 72 գյուղից ընդամենը 5-ն ունեն հազարից ավելի մարդ և դրանց բաժին է ընկնում մարզի սահմանամերձ գյուղական բնակչության մոտ 38%-ը: Մարզի սահմանամերձ գյուղերից 44-ը (61%) ունեն մինչև 200, դրանցից 26-ը՝ մինչև 100 բնակիչ: Եթե նկատի ունենանք Սյունիքի մարզի սահմանամերձ տարածքների ռազմավարական նշանակությունն ինչպես ՀՀ, այնպես էլ ԼՂՀ-ի համար, ապա մարզի սահմանամերձ գյուղերի այդպիսի փոքր միջին մարդաքանակը պետք է համարել լուրջ հիմնախնդիր:

Գեղարքունիքի մարզում սահմանամերձ գյուղերի միջին մարդաքանակը 493 մարդ է: Այստեղ 1001–2000 մարդ ունեն ընդամենը 3 գյուղ, որոնց բաժին է ընկնում մարզի սահմանամերձ գյուղական բնակչության մոտ 34%-ը, իսկ մինչև 500 մարդ ունեցող 12 գյուղում ապրում է մարզի սահմանամերձ գյուղական բնակչության 32%-ը:

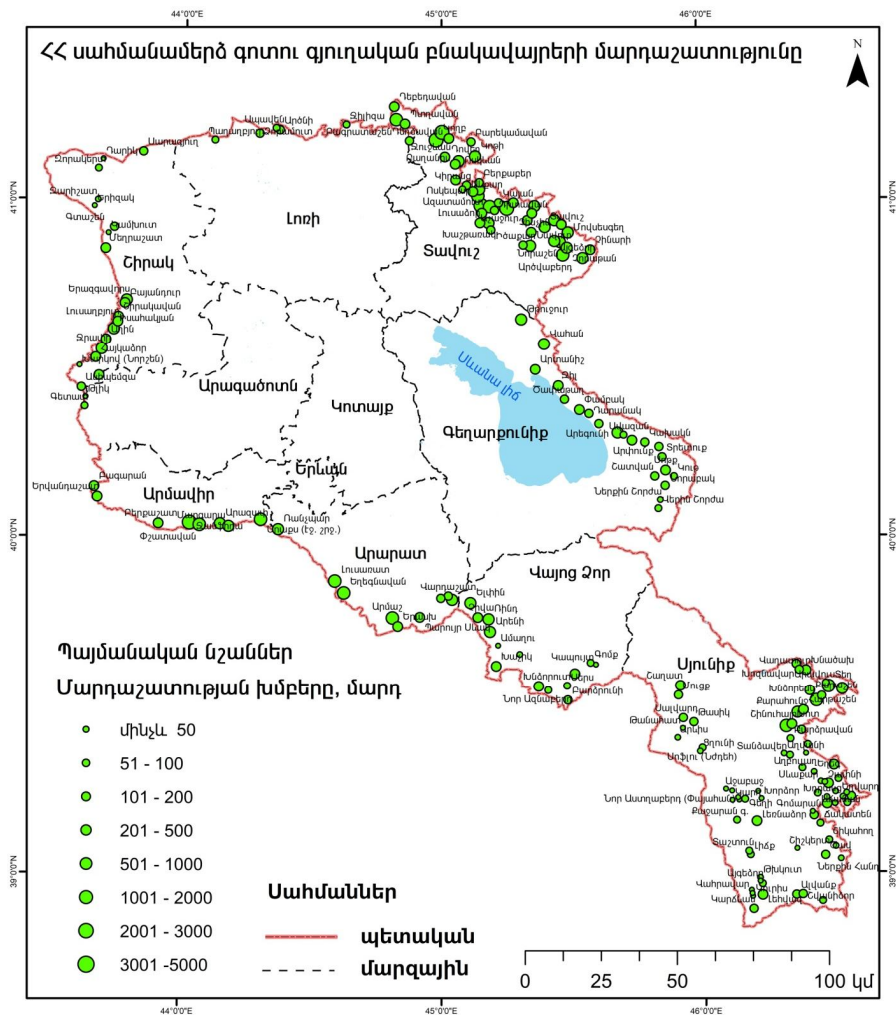
Թեև Վայոց ձորում սահմանամերձ գյուղական բնակավայրերի միջին մարդաքանակը մեծ է Սյունիքի, Լոռվա և Գեղարքունիքի մարզերի համեմատությամբ, սակայն այստեղ ևս բնակչության բաշխվածությունն ըստ գյուղերի մարդաքանակի խիստ մեծ տարբերություններ ունի:

Մարզի սահմանամերձ 3 գյուղի, որոնք ունեն 1001–2000 մարդ, բաժին է ընկնում սահմանամերձ գյուղական բնակչության 54%-ից ավելին, իսկ 501-ից ավելի մարդ ունեցող 7 գյուղի՝ 88%-ից ավելին (աղյ. 1):

Ռազմավարական և սոցիալ-տնտեսական զարգացման առումով մեծ է նաև Շիրակի մարզի սահմանամերձ գյուղական տարածքների և բնակավայրերի դերը: Այստեղ ևս սահմանամերձ գյուղական բնակչության բաշխվածությունն ըստ գյուղերի մարդաքանակի խիստ բևեռացված է: Սահմանամերձ 17 գյուղից 10-ն ունեն 501–2000 մարդ, որոնց բաժին է ընկնում մարզի սահմանամերձ գյուղական բնակչության 85%-ից ավելին, իսկ մնացած 7 գյուղին՝ ընդամենը 15%-ը (մարզում սահմանամերձ 4 գյուղ ունեն ընդամենը 277 բնակիչ):

ՀՀ սահմանամերձ գոտու գյուղական բնակավայրերի միջին մարդաբանակն ըստ ծովի մակարդակից ունեցած բարձրության [5]

Բարձրության գոտիները, մ	Բնակավայրերի թիվը	Բնակչության թիվը	Գյուղերի միջին մարդաբանակը
մինչև 800	33	34075	1033
801–1000	31	42109	1358
1001–1500	57	32117	563
1501–1800	28	16611	593
1801–2000	24	7437	310
2000-ից բարձր	18	5174	287
ընդամենը	191	137523	720

Ուսումնասիրված տարածքներում գյուղական բնակավայրերի միջին մարդաբանակի՝ ծովի մակարդակից ունեցած բարձրության փոփոխման

համեմատ որոշակի օրինաչափություն չկա: Գյուղերի միջին մարդաքանակն առավել մեծ է (1358 մարդ) սահմանամերձ տարածքների 801–1000 մ բարձրության գոտում, գյուղերի միջին մարդաքանակն ամենից մեծն Արարատում է (2218 մարդ), ամենափոքրը (99 մարդ)՝ Սյունիքում: Բարձրության այս գոտում միջին մարդաքանակի համեմատաբար բարձր ցուցանիշներ ունեն նաև Արմավիրի (1846 մարդ), Վայոց ձորի (1964) և Տավուշի (1473 մարդ) մարզերի գյուղերը:

Հանրապետության սահմանամերձ գյուղերի միջին մարդաքանակի (720 մարդ) համեմատ բարձր ցուցանիշ ունի նաև ծովի մակարդակից մինչև 800 մ բարձրության գոտին (1033 մարդ): Բարձրության այս գոտում գյուղերի 79%-ը գտնվում են Տավուշի մարզում (26 գյուղ), որոնք ունեն 1206 մարդ միջին մարդաքանակ: Բարձրության նույն գոտում Սյունիքի մարզի սահմանամերձ գյուղերի միջին մարդաքանակն ընդամենը 301 մարդ է:

ՀՀ սահմանամերձ տարածքների ծովի մակարդակից 1000 մ-ից բարձր տարածքներում գյուղերի միջին մարդաքանակը նախորդ գոտիների համեմատ կտրուկ փոքրանում է (աղյ. 2): Այս գոտում սահմանամերձ գյուղերի միջին մարդաքանակի տարածաշրջանային մեծ տարբերություններ կան: Օրինակ, 1001–1500 մ բարձրության գոտում Տավուշի սահմանամերձ գյուղերի միջին մարդաքանակը (1283 մարդ) 3,8 անգամ գերազանցում է Սյունիքի մարզի համապատասխան ցուցանիշին (336 մարդ):

Գյուղերի միջին մարդաքանակի տարածքային ակնհայտ տարբերություններով աչքի է ընկնում սահմանամերձ գոտու 1801–2000 մ բարձրության գոտին: Այստեղ Գեղարքունիքի մարզի գյուղերի միջին մարդաքանակը (690 մարդ) 5,9 անգամ գերազանցում է Սյունիքի մարզի համապատասխան ցուցանիշին (116 մարդ):

Այսպիսով՝

1. ՀՀ սահմանամերձ տարածքները, որտեղ գերակշռում են միջին մեծության գյուղերը, առանձնանում են գյուղերի մարդաքանակի և ըստ մարդաքանակի գյուղական բնակչության բաշխվածության խիստ բևեռացվածությամբ;

2. ըստ գերակշռող մարդաքանակի հանրապետության սահմանամերձ գոտուն բնորոշ է մեծ, միջին և խոշոր գյուղային տարաբնակեցումը: Բնակավայրերի այդ խմբին բաժին է ընկնում ՀՀ սահմանամերձ գոտու գյուղերի ընդհանուր թվի 47,6 և գյուղական բնակչության 87%-ից ավելին;

3. ՀՀ սահմանամերձ գոտին առանձնանում է գյուղական բնակավայրերի միջին մարդաքանակի տարածաշրջանային մեծ տարբերություններով: Միջին մարդաքանակի առավել մեծ ցուցանիշներ ունեն Արմավիրի, Արարատի և Տավուշի, փոքր՝ Արագածոտնի, Լոռու, Սյունիքի, Գեղարքունիքի, Շիրակի և Վայոց ձորի սահմանամերձ գյուղերը;

4. ռազմավարական և սոցիալ-տնտեսական զարգացման առումով լուրջ հիմնախնդիր է հանրապետության սահմանամերձ գոտու առանձին տարածաշրջաններում գյուղական բնակավայրերի համեմատաբար փոքր միջին մարդաքանակը՝ այն ոչ միայն խոչընդոտում է այդպիսի գյուղերի զարգացմանը, այլև՝ երկրի պաշտպանունակության ամրապնդմանը;

5. ՀՀ սահմանամերձ տարածքներում գյուղական բնակավայրերի միջին մարդաքանակի՝ ծովի մակարդակից ունեցած բարձրության փոփոխման համեմատ որոշակի օրինաչափություն չկա: Ծովի մակարդակից մինչև

1000 մ բարձրության գոտում գյուղերի միջին մարդաքանակը բարձր է համապատասխան միջինից, իսկ 1000 մ-ից բարձր շրջաններում՝ այն կտրուկ նվազում է: Հանրապետության սահմանամերձ տարածքների բարձրության տարբեր գոտիների միջև առկա է գյուղերի միջին մարդաքանակի տարածաշրջանային (տարածքային) զգալիորեն մեծ տարբերություններ:

Սահմանամերձ գոտում գյուղական բնակավայրերի մարդաքանակի վերաբերյալ բերված վերլուծության արդյունքները հիմք են տալիս եզրակացնելու, որ ՀՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացման և ռազմավարական առաջնահերթ խնդիրներից մեկը պետք է դառնա այդպիսի տարածքներում նպատակային տարածաշրջանային քաղաքականության իրականացումը, որը կնպաստի սահմանամերձ գյուղական բնակավայրերի սոցիալ-տնտեսական առաջընթացին, դրանց մարդաքանակի ավելացմանը, ի վերջո՝ երկրի պաշտպանունակության ամրապնդմանը:

Ստացվել է՝ 09.04.2018

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. **Максимов В.А.** Экономико-географическое изучение сельской местности. УФА, 1985, 96 с.
2. **Պոտոսյան Ա.Հ.** Հայկական ՄԱՀ գյուղական բնակավայրերի մարդաշատությունը: // Ազրուարդ. Գիտություն և արտադրություն, 1988, № 3, էջ 30–36:
3. ՀՀ-ի օրենքը ՀՀ սահմանամերձ տարածաշրջանների զարգացման համալիր ծրագիրը հաստատելու մասին: Եր., 20.05.2002 թ.:
4. Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշումը ՀՀ սահմանամերձ համայնքների ցանկը հաստատելու մասին: Եր., 17.11.1998 թ., № 173:
5. ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով: Եր., 2017:

В. А. ПОТОСЯН

ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ЛЮДНОСТИ СЕЛЬСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ ПРИГРАНИЧНОЙ ЗОНЫ РА

Резюме

Людность в сельских поселениях отражает суммарное воздействие ряда факторов на развитие сельских местностей. Кроме того, процессы преобразования и развития расселения существенным образом зависят от людности сельских поселений и распределения населения по людности. В сельских поселениях приграничной зоны республики к указанному надо добавить функции укрепления и усиления обороноспособности страны. В статье проведен анализ людности сельских поселений и территориальных особенностей распределения сельских поселений по людности в приграничной зоне РА, в результате чего выявлены имеющиеся проблемы.

V. A. POTOSYAN

RURAL SETTLEMENTS POPULATION NUMBER REGIONAL FEATURES
AND CURRENT PROBLEMS IN THE RA BORDERING BELT

Summary

Population number reflects the cumulative impact of several factors on the development of rural areas and settlements. Besides, settlement transformation and development processes are essentially conditioned by population number of rural settlements and population distribution by population number. In the bordering belt of the RA the function of fortifying and strengthening the self-defense of the country joins the mentioned ones. The RA bordering belt rural settlements population number and rural population regional distribution by population number features analysis and current problems revelation have been done in the article.